

1.01
Prejeto 24. 8. 2010

UDK 355.426(460)(436.5=163.6)"1936/1939"

Hellwig Valentin*

Koroški prostovoljci v mednarodnih brigadah v španski državljanski vojni 1936-1939

IZVLEČEK

Španske državljanske vojne se je udeležilo na strani republikanske vlade 1400 Avstrijcev, med njimi 61 Korošcev. Njihovo odločitev za vključitev v mednarodne brigade so sprožili tako politično-ideološki motivi kot tudi slab gospodarski položaj. Korošci, ki so bili na strani španskih republikancev, so se borili na vseh žariščih državljanske vojne; spopadi so terjali enajst žrtev. Po končani državljanski vojni so bili preživeli poslani v francoska ujetniška taborišča, skoraj polovico nekdanjih prostovoljcev pa je kasneje gestapo deportiral v nemška koncentracijska taborišča, kjer je življenje izgubil en koroški »interbrigadist«. Štirje Korošci pa so se po končani španski državljanski vojni pridružili francoskemu odporniškemu gibanju. Večina nekdanjih prostovoljcev se je po letu 1945 vrnila na Koroško, zadnji šele leta 1955, ko je bil izpuščen iz španske ječe.

Gljučne besede: Španija, Avstrija, Koroška, državljanska vojna, mednarodne brigade, prostovoljci

ABSTRACT

CARINTHIAN VOLUNTEERS IN THE INTERNATIONAL BRIGADES OF THE SPANISH CIVIL WAR 1936-1939

1400 Austrians took part in the Spanish Civil War (1936-1939), of these 61 were from Carinthia. Their decision for the enrolment in the International Brigades was fuelled by political and ideological motives as well as their poor economic situation. The Carinthians, who sided with the Spanish Republicans, fought at all the focal points of the Civil War. The conflicts claimed eleven casualties. After the Civil War the survivors were sent to French prisoner-of-war camps, and almost half of the former volunteers were subsequently deported to German concentration camps by the Gestapo, where another Carinthian member of the International Brigades lost his life. After the end of the Spanish Civil War, four Carinthians joined the French resistance movement. After 1945 the majority of the former volunteers returned to Carinthia, the last of them as late as in 1955, when he was released from a Spanish prison.

Key words: Spain, Austria, Carinthia, Civil War, International Brigades, volunteers

* Dr., doc., Karl-Franzens-Universität Graz, Institut für Geschichte, Abteilung Zeitgeschichte, Attemsgasse 8/I, A-8010 Graz; e-naslov: hellwig.valentin@uni-graz.at

Pot v Španijo

Izid imenskega seznama približno 1400 Avstrijk in Avstrijcev, ki so se v okviru mednarodnih brigad na republikanski strani udeležili španske državljanske vojne (1936-1939), je njihovo usodo močnejše uzavestil v javnosti. Prva izdaja imenskega leksikona iz leta 2003 je bila kmalu razprodana, zato je leta 2008 sledil ponatis.¹ V zvezi s tem je v okviru Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes - DÖW (Dokumentacijskega arhiva avstrijskega odpora) na Dunaju nastal t. i. španski arhiv, ki obsega osebne dosjeje avstrijskih »interbrigadistov«.² Prvo regionalno specifično obdelavo s posebno pozornostjo na koroških španskih prostovoljcih je avtor tega prispevka konec leta 2009 objavil v članku, ki je poleti 2010 izšel v razširjeni različici kot knjiga.³

Izmed avstrijskih španskih borcev oziroma španskih prostovoljcev je bilo 56 oseb rojenih na Koroškem, pri čemer je treba poudariti, da pričujoča študija kot koroške španske aktiviste obravnava tudi osebe, ki so se rodile na ozemlju nekdanje habsburške dežele Koroške, četudi je bil njihov rojstni kraj zaradi spremenjene meje po prvi svetovni vojni zunaj ozemlja današnje Avstrije. Pri tem gre v glavnem za osebe, ki so bile po rodu iz Kanalske in Mežiške doline. V skupino koroških španskih borcev je vključenih še pet oseb, ki sicer niso bile rojene na Koroškem, so pa tam dlje časa prebivale, predvsem v letih po letu 1945. Število koroških španskih prostovoljcev tako skupaj šteje 61 oseb. V študiji pa niso upoštevani tisti pripadniki mednarodnih brigad, ki jih je življenjska pot na Koroško zanesla le za krajši čas.⁴

Španski prostovoljci, ki so bili v ožjem in širšem pomenu Korošci, so: Franz Durchschlag, Albert Fekonja, Josef Franzl, Josef Frühauf, Alois Grischnig, Johann Hebein, Mathias Hirm, Gustav Holzer, Philipp Jost, Ferdinand Kalin, Josef Kompein, Wilhelm Körbler, Hans Koroschitz, Hans Krainer, Josef Krainer, Leopold Kristan, Johann Kuess, Johann Kunej, Wolfgang Mauritsch, Viktor Meinhart, Michael Obiltschnig, Siegfried Ofner, Josef Orlitsch, Josef Pansy, Josef Pleschberger, Franz Primus, Adam Puntschart, Engelbert Ratzer, Johann-Baptist Ratzer, Heinrich Riederer, Josef Romano, Karl Sattler, Klement Schaschl, Heinrich Schiefler, Florian Sebinger, Ferdinand Selinger, Josef Skala, Felix Spielbichler, Johann Spielbichler, Clement Strauss, Josef Strauss, Jakob Strauß, Max Suppanz, Franz Tatschl, Herbert Töffler, Alois Trinker, Paul Türk, Emmerich Übleis, Josef Wedam, Heinrich Wigisser, Hans Wolf, Sebastian Wrulich, Josef Wuggenig, Gottfried Wuttet in Stefan Zlattinger.⁵ Poseben položaj ima Lovro Kuhar - Prežihov

¹ Hans Landauer, Erich Hackl: Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer 1936-1939, 2. razširjena in izboljšana izdaja. Wien 2008 (dalje Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer).

² Dalje DÖW (Spanienarchiv).

³ Hellwig Valentin: Die Kärntner Spanienkämpfer 1936-1939. V: Carinthia I, 2009, str. 575sl.; isti, »Uns're Heimat ist heute vor Madrid...« : die Kärntner Freiwilligen im Spanischen Bürgerkrieg 1936-1939. Klagenfurt 2010. Pričujoči članek, ki predstavlja skrajšano različico knjižne izdaje, je razumeti kot prispevek k raziskovanju zgodovine koroškega delavskega gibanja in antifašističnega odpora.

⁴ Izračun je narejen na podlagi podatkov iz: Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer 1936-1939 in gradiva DÖW (Spanienarchiv), osebni dosjeji.

⁵ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 77, 84sl., 88, 91, 101, 110, 115, 119, 127, 129, 135, 137, 138sl., 142, 144, 159, 162, 171sl., 173, 180, 182sl., 185, 189sl., 192sl.,

Voranc, ki je bil 1893 leta rojen v Kotljah pri Ravnah na Koroškem, na tleh takratne dežele Koroške. Znani pisatelj, ki je v svojih delih postavil literarni spomenik predvsem koroškim Slovencem, sicer ni bil osebno v Španiji, vendar je od leta 1937 deloval v Parizu pri sprejemu in prevozu španskih borcev. Kot aktivist v prevoznih organizacijah je po običajnih merilih veljal za španskega borca.⁶

Sledijo španski borci, ki niso bili rojeni na Koroškem, vendar so tam preživeli večji del svojega življenja. Med te spadajo Hans Hubmann, po rodu iz Lienza, Ljubljčan Ludwig Madrian, v Innsbrucku rojeni Alfred Rettenbacher in Ludwig Suppan, po rodu iz Studenca pri Ljubljani. Vsi štirje so se po letu 1945 naselili v Beljaku oziroma njegovi okolici.⁷ Josef Schönsleben je bil rojen na Jesenicah, kasneje pa je živel v Podkloštru (Arnoldstein), od koder je odpotoval v Španijo.⁸

Opazno je, da so bili med koroškimi španskimi borci izključno moški, medtem ko je bilo med avstrijskimi udeleženci v španski državljanski vojni po preliminarni bilanci 44 žensk. Večina teh je delovala v sanitetni službi, nekaj pa je bilo vključenih v prevozne organizacije.⁹ Večina koroških španskih borcev je bila ob vstopu na območje državljanske vojne starih med 20 in 30 let. Najstarejši koroški udeleženec je bil Wolfgang Mauritsch s 46 leti, najmlajši pa Franz Primus, ki je v Španijo odpotoval z 19 leti.¹⁰ Koroški španski borci so bili iz vseh delov dežele. Osem jih je izviralo iz Celovca, pet iz Beljaka in štirje iz »delavske trdnjave« Št. Rupert (St. Ruprecht) pri Celovcu, takrat samostojne mestne občine. Ostali so bili iz večjih in manjših naselij, kot so Št. Vid ob Glini (St. Veit an der Glan), Trg (Feldkirchen), Možberk (Moosburg), Podklošter (Arnoldstein), Ettendorf, Borovlje (Ferlach), Stall v dolini Möll (Stall im Mölltal), Rikanja vas (Riegersdorf), Lenddorf pri Spittalu, Greifenburg, Kožentavra (Kirschentheur), Twimberg, Kozliče (Gösseling), Trdnja vas (Hörtendorf), Zgornje Borovlje (Oberverlach), Loče (Latschach) itd.¹¹

Skoraj vsi Korošci, ki so se pridružili mednarodnim brigadam, so pripadali delavskemu razredu. Bili so gradbeni delavci, mizarji, mesarji, rudarji, pleskarji, krojači, drvarji, čevljarji, ključavničarji itn. Sedem izmed njih je bilo pomožnih delavcev. En koroški španski borec je bil trgovski nameščenec, en je delal kot prodajalec, en pa je navedel, da je po poklicu polir. Nihče ni bil v akademskemu poklicu, toda dva sta bila pred odhodom v Španijo študenta.¹² Alfred Rettenbacher je študiral geografijo, Emmerich Übleis pa je na Dunaju in v Innsbrucku študiral kemijo.¹³ Skoraj vsi koroški borci so bili pred odhodom v Španijo samski. Poročeni so bili Albert Fekonja, ki je doma pustil družino s petimi otroki, Josef Wedam, ki je imel dva otroka, Stefan Zlatingers, čigar zakon je bil do takrat brez

194, 196, 204sl., 207, 210, 217sl., 219, 221, 223, 225sl., 231, 233, 236sl., 238, 241sl.

⁶ Avgust Lešnik: *Le Parti communiste yougoslave et la Guerre civile espagnole (1936-1939)*. V: *The International Newsletter of Communist Studies Online*, XIII, 2007, št. 20, str. 56. Pariški skupini, ki jo je organizirala jugoslovanska KP, je poleg Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca pripadal tudi Josip Broz - Tito. V: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950* (knjiga 4). Wien 1969, str. 334sl.

⁷ Landauer, Hackl, *Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer*, str. 122, 156, 188, 218.

⁸ Prav tam, str. 200sl.

⁹ Irene Filip: *Frauen bei den Internationalen Brigaden im Spanischen Bürgerkrieg*. V: *Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes*. Wien 2009, str. 137isl.

¹⁰ Landauer, Hackl, *Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer*, str. 159, 182.

¹¹ Prav tam, str. 77isl.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam, str. 188, 226.

otrok.¹⁴ Enega do dva nezakonska otroka so imeli Hans Koroschitz, Josef Strauß, Josef Wedam in Sebastian Wrulich.¹⁵

Nagibi, ki so moške spodbudili k odhodu v Španijo, so bili sicer različni in mnogoplastni, vendar je bil osrednji motiv verjetno občutek solidarnosti z ogoženo špansko republiko. V Španiji se je ponudila možnost sodelovanja v neposrednem boju proti fašizmu, prodirajočem širom po Evropi, ki je s postavitvijo avtoritarne stanovske države imel premoč tudi v Avstriji. Ponudila se je možnost, da na španskih tleh nadaljujejo državljansko vojno iz februarja 1934, ki se je končala z zadušitvijo avstrijskega delavskega gibanja. Ta politična motivacija izkazuje, da je večina španskih borcev pripadala politični levici. Ugotovljeno je, da se je od 61 koroških udeležencev španske državljanske vojne skoraj polovica, in sicer 26 oseb, leta 1933 prištevala k uradno prepovedani KPÖ (Kommunistische Partei Österreichs - Komunistična partija Avstrije) ali njenim strankarskim organizacijam (Kommunistischer Jugendverband, Roter Studentenbund). Delno je šlo tudi za nekdanje socialdemokrate ali bivše pripadnike Republikanischen Schutzbunda, ki so se - kot recimo ključavničar Josef Selinger¹⁶ - po februarju 1934 obrnili h komunistom. Samo za nekatere ni mogoče ugotoviti, ali so bili komunisti že v času njihovega odhoda v Španijo ali so h KPÖ pristopili šele po letu 1945. Štirje koroški španski borci so bili socialdemokrati. Za 33 oseb pa politična pripadnost ni dokumentirana.¹⁷ Beljačan Hans Wolf naj bi pred vstopom v mednarodne brigade konec leta 1937 pripadal avstrijskemu »Heimwehru«.¹⁸

Kot vzorčen primer odločitve za vključitev v mednarodne brigade naj velja življenjska pot Alfreda Rettenbacherja. V Innsbrucku rojeni sin železničarja je v Beljaku obiskoval srednjo šolo in se, po slabih izkušnjah pri »Wandervögel«, ukvarjal s socialistično literaturo - po navodilih Bruna Pittermanna,¹⁹ knjižničarja delavske zbornice v Celovcu. Po maturi se je Rettenbacher leta 1932 odločil za študij geografije na dunajski univerzi, po selitvi v prestolnico pa je stanoval v domu za delavske študente.²⁰ »Ko so po februarju 1934 konservativci prevzeli vodstvo zavoda, so dobili vsi levo usmerjeni študenti nemudoma odpoved,« je kasneje poročal Rettenbacher. »Ivo (Übleis),²¹ Willi Finger, jaz in mnogi drugi smo prejeli poziv, naj zapustimo dom. Sam sem našel zavetje pri družini Langbein.²²

¹⁴ Prav tam, str. 84sl., 231, 241sl.

¹⁵ Prav tam, str. 137, 217, 131, 237.

¹⁶ DÖW (Spanienarchiv), Osebni dosje Josef Selinger. Življenjepis Selinger, 9. 12. 1946.

¹⁷ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 77isl.

¹⁸ DÖW (Spanienarchiv), Osebni dosje Hans Wolf. Dokumenti o kadrih. Modra kartoteka.

¹⁹ Bruno Pittermann (1905-1983) je bil od 1957 do 1967 oz. 1966 predsednik SPÖ (Sozialdemokratische Partei Österreichs - Socialdemokratska stranka Avstrije) in podpredsednik vlade.

²⁰ Marie Tidl: Die Roten Studenten : Dokumente und Erinnerungen 1938-1945. Brez navedbe kraja in letnice (dalje Tidl, Die Roten Studenten), str. 187.

²¹ Študent kemije Emmerich »Ivo« Übleis iz Kozlič (Gösseling) na Koroškem je bil priljubljen in dober študent. Zaradi svojih aktivnosti za KPÖ ni izgubil le mesta v študentskem domu, bil je tudi izključen z univerze. Maja 1937 je Übleis odpotoval v Španijo. V: Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 226; Tidl, Die Roten Studenten, str. 191.

²² Hermann Langbein, rojen 1912 na Dunaju, je bil igralec. Aprila 1938 je šel v Španijo, vstopil je v XI. mednarodno brigado; po več letih, ki jih je preživel v koncentracijskem taborišču, se je leta 1945 vrnil v Avstrijo. Bil je znan publicist, leta 1986 je objavil svoja pisma iz Španije. Langbein je bil bratranec študenta geografije Leopolda Spire, rojenega 1913 na Dunaju, ki se je prav tako aprila 1938 priključil mednarodnim brigadam. Tako kot Rettenbacher sta bila pred odhodom iz Avstrije v ilegalni KPÖ aktivna tudi Langbein in Spira. V: Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 148, 211.

Tam, na Pfluggasse 1, smo osnovali kolektiv. Politično skrajno aktivno smo delovali na univerzi. Poleg tega sem med počitnicami vodil izobraževalne tečaje za komunistično mladino na Koroškem. Med neko cestno preiskavo je policist v moji torbi našel letake. Bil sem aretiran in v Celovcu obsojen za vsak letak na eno leto temnice, skupaj torej na šest let. Z julijsko amnestijo sem sicer postal svoboden, nisem pa mogel naprej študirati. Trikrat sem zaprosil vlado za razveljavitev in sem bil trikrat zavržen.« Rettenbacher je s svojimi političnimi aktivnostmi nadaljeval v ilegali. Njegov sošolec, ki je bil dejaven v »Vaterländischen Front« (Domovinska fronta), ga je opozoril, da so mu na sledi. »Amnestija pa je bila izdana pogojno ... Če bi me ponovno aretirali, bi moral odsedeti preostanek šestih let. Tako sem se decembra 1937 odločil, da grem v Španijo.«²³

Zaradi podobnih vzgibov je odločitev za vstop v mednarodne brigade padla tudi pri Adamu Puntschartu iz Možberka (Moosburg). Edini koroški španski prostovoljec, ki je svoje spomine izdal v knjižni obliki, je bil član Sozialistischen Arbeiter-Jugend (Socialistične delavske mladine). Februarja 1934 se je Puntschart, ki je bil brezposeln od sredine leta 1930, odločil priključiti komunistom. »Odpuščen sem bil prav v trenutku, ko bi me morala tovarna plačati in sem imel pravico do dopusta,« je zapisal.²⁴ Zaradi aktivnosti v ilegalni KPÖ je bil oktobra 1935 aretiran. Po izpustitvi iz ujetniškega taborišča Wessendorf pri Gradcu aprila 1936 ni dobil delovnega dovoljenja in je delal na črno kot drvar. »Tedad sem se odločil, da grem v Španijo.«²⁵

Dejstvo, da je bilo med španskimi borci veliko komunističnih privržencev - kar nikakor ni bilo značilno samo na Koroško -, je morda presenetljivo, zlasti zato ker je bila KPÖ majhna, neznatna skupina, ki je na vsedržavnih volitvah v najboljšem primeru dosegla med 0,5 in 1,5 odstotka glasov.²⁶ Na Koroškem ni bilo nič drugače. 1741 glasov, ki so pri državnozborskih volitvah leta 1927 odpadli na KPÖ, je za koroške komuniste pomenilo rekorden rezultat. Zibelka delavstva je bila tudi na Koroškem socialna demokracija, ki je na državnozborskih volitvah februarja 1923 prejela več kot 49 odstotkov glasov. V sledečih letih je delež glasov socialdemokratov padel, toda na Koroškem je glede na glasove Sozialdemokratische Arbeiter-Partei - SDAP (Socialdemokratska delavska stranka) do prepovedi stranke leta 1934 ostala najmočnejša politična sila.²⁷ Po drugi strani pa je KPÖ razpolagala z zelo aktivnim in discipliniranim funkcionarskim kadrom, katerega člani so vseskozi pripadali delavskemu okolju. Med socialdemokrati in komunisti so obstajala ostra nasprotja, ki so se utrjevala v teku dvajsetih let. Pozive KPÖ k enotni fronti je socialna demokracija preslišala. Socialdemokrati in komunisti

²³ Tidl, Die Roten Studenten, str. 187sl.

²⁴ Adam Puntschart: Die Heimat ist weit ... : Erlebnisse im Spanischen Bürgerkrieg, im KZ, auf der Flucht. Weingarten 1983 (dalje Puntschart, Die Heimat ist weit), str. 13.

²⁵ Prav tam, str. 16.

²⁶ Almut Schunk, Hans-Josef Steinberg: Mit Wahlen und Waffen : der Weg der österreichischen Sozialdemokratie in die Niederlage. V: Frieden, Gewalt, Sozialismus : Studien zur Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung (Forschungen und Berichte der Evangelischen Studiengemeinschaft, zvezek 32). Stuttgart 1976, str. 463. - Adam Puntschart je imel po prihodu v Barcelono vtis, da komunisti med španskimi borci niso imeli »največjega deleža«. Že res, da jih je bilo »veliko«, vendar »sploh ne« med Angleži in Američani (Puntschart, Die Heimat ist weit, str. 22).

²⁷ Hellwig Valentin: Nationalismus oder Internationalismus? : Arbeiterschaft und nationale Frage. Mit besonderer Berücksichtigung Kärntens 1918-1934 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, zvezek 83). Klagenfurt 2000, str. 68.

niso zmogli oblikovati skupne taktike niti med februarско vstajo leta 1934, zaradi tega na Koroškem tudi ni prišlo do vojaških akcij.²⁸

Kljub tem nasprotjem so se v Španiji socialdemokrati in komunisti borili z ramo ob rami. Skupna predstava o fašizmu kot sovražniku je različna naziranja o politiki in taktiki potisnila v ozadje. Toda napetosti med socialdemokrati in komunisti ni bilo konec. Prednost za komuniste je bila v tem, da je KPÖ ustanovila ilegalno organizacijo za prevoz španskih borcev. Ta organizacija je k sodelovanju pritegnila v glavnem člane KPÖ, ki so v svojih vrstah vneto novačili za udeležbo v državljanski vojni. Socialdemokrati ali aktivisti revolucionarnih socialistov so morali, če so želeli v Španijo, zaupati tej komunistični prevoznici organizaciji.²⁹

Motiv za udeležbo v španski državljanski vojni so bile nadalje tudi žalostne življenjske perspektive, s katerimi so se v tem času spopadali mnogi Avstrijci. Tako je izguba delovnega mesta, ki je grozila beljaškemu železničarju Aloisu Trinkerju, jeseni 1937 spodbudila njegov odhod v Španijo.³⁰ Poleg nezadovoljstva zaradi splošne gospodarske stiske, ki je v brezposelnost pognala stotisoče ljudi, se je začelo širiti nezadovoljstvo z vladajočim političnim sistemom. Po prepovedi KPÖ v letu 1933 in SDAP med februarскими spopadi leta 1934 so pripadniki teh strank ostali brez legalnih možnosti delovanja. Kdor se je kljub temu politično angažiral, je moral računati z uradnim pregonom, s tem pa so se pičle možnosti za delovno mesto in redni dohodek še dodatno zmanjšale. Med koroškimi prostovoljci je bilo najmanj 19 moških, ki so v času pred odhodom v Španijo zaradi političnih vzrokov prišli v konflikt z zakonom. Večina teh je v ilegali delovala za komuniste ali komunistično mladinsko organizacijo (KPÖ-Jugendorganisation), nekateri pa so bili aktivni v krogu ilegalnih socialdemokratov (»Revolutionäre Sozialisten«).³¹

Nekaj moškim, ki so se kasneje priključili španskim borcem, je v Avstriji zaradi njihovega političnega angažiranja grozila zaporna kazen, nekaj jih je bilo celo zaprtih. Obtožba se je večinoma glasila »veleizdaja«, to je bil delikt, za katerega je bil zagrožen večletni odvzem prostosti. Adam Puntschart in Max Suppanz sta bila zaprta v »ujetniškem taborišču« Wöllersdorf. Študenta Alfred Rettenbacher in Emmerich Übleis sta bila - kot že omenjeno - zaradi aktivnosti v KPÖ obsojena na dolgo zaporno kazen in »za vedno« izključena iz študija na avstrijskih univerzah. Hans Hubmann, Herbert Töffler in Franz Primus so leta 1935 pobegnili iz zapora v Celovcu in se kasneje odločili za pot v Španijo.³² Vsem tem je bilo onemogočeno, da bi si v Avstriji ustvarili urejeno življenje. Kot alternativa se jim je ponudila priložnost za udeležbo v španski državljanski vojni oziroma priložnost, da aktivno sodelujejo pri spremembi družbenih odnosev, s tem pa tudi sami sebi ustvarijo predpogoje za boljše življenje.

²⁸ Hellwig Valentin: *Der Sonderfall : Kärntner Zeitgeschichte 1918-2004/08*. Klagenfurt-Laibach/Ljubljana-Wien 2009, str. 84isl. Delo je aktualiziran in razširjen ponatis prve izdaje z naslovom *Der Sonderfall : Kärntner Zeitgeschichte 1918-2004* iz leta 2005.

²⁹ Landauer, Hackl, *Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer*, str. 15sl.

³⁰ DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Alois Trinker. Kazenska zadeva proti Alfredu Gottliebu idr. Dosjeji višjega državnega tožilstva pri ljudskem sodišču (1939).

³¹ Landauer, Hackl, *Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer*, str. 110, 122, 139, 171sl., 173, 182sl., 185, 188, 217sl., 219, 221, 223, 226, 237. Delno dopolnjeno s podatki iz osebnih dosjejev iz t. i. španskega arhiva DÖW.

³² Gl. prejšnjo opombo. - DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Emmerich Übleis. V njem se nahaja sklep univerze v zvezi z izključitvijo Übleisa iz univerzitetnega študija.

Večina španskih prostovoljcev je svoje potovanje na območje državljanske vojne začela v Avstriji. Pot v Španijo je vodila prek Švice in Francije. Trije moški, Durchschlag, Kompein in Hirm, so pot v neznanu začeli v Sovjetski zvezi. Franz Durchschlag se je že v letu 1934 izselil v Leningrad, od koder se je odpravil v Španijo.³³ Simon Kompein je obiskoval leninsko šolo v Moskvi, tam se je odločil za vstop v mednarodne brigade.³⁴ Mathias Hirm je leta 1934 pobegnil prek Čehoslovaške v Sovjetsko zvezo, od tam je kasneje odpotoval v Španijo.³⁵ Iz Sovjetske zveze je pot proti Španiji po navadi potekala prek Hohen Nordna v København, od koder se je vožnja nadaljevala z ladjo ali letalom.³⁶ Nekaj moških se je v mednarodne brigade podalo iz Čehoslovaške, kamor so se umaknili predvsem zato, ker jim je zaradi politične aktivnosti v domovini grozil uradni pregon. Ferdinand Selinger, ki je v Čehoslovaško emigriral decembra 1935, je novembra 1936 odpotoval naprej v Španijo.³⁷ Josef Orlitsch je prišel na čehoslovaška tla novembra 1935, kasneje je od tam odpotoval prek Francije v Španijo.³⁸ Emmerich Übleis, ki je študiral na praški univerzi, je šel od tam v mednarodne brigade.³⁹ Hans Hubmann, ki je bil zaprt iz političnih vzrokov, je sredi leta 1935 s kasnejšim španskim borcem Herbertom Töfflerom pobegnil iz celovškega zapora na Čehoslovaško, od koder se je kasneje odpravil v Španijo.⁴⁰ Johannu Kuneju se je beg v Čehoslovaško, ki ga je poskušal izpeljati v začetku januarja 1937 skupaj z Ludwigom Suppanom, Heinrichom Riedererjem in Heinrichom Wigisserjem, ponesrečil, vendar so kmalu vsi štirje iz Avstrije odpotovali v Španijo.⁴¹ Tudi za Aloisa Grischniga potovanje v Španijo ni potekalo brez težav. Na švicarski meji je bil aretiran in je pristal v ječi v Bregenzu. Od tam mu je februarja 1937 uspelo pobegniti, nekaj mesecev kasneje se je tudi on pridružil španskim borcem.⁴² Večina Korošcev je prispela v Španijo leta 1937. Prvi je na španska tla stopil Hans Hubmann, ki se je mednarodnim brigadam pridružil že v začetku novembra 1936 - torej neposredno po osnovanju -, kot zadnji koroški španski borec pa se je španske državljanske vojne maja 1938 udeležil Simon Kompein.⁴³

Adam Puntschart je svoje potovanje v Španijo opisal takole: »17. januarja 1937 me je komunistična mladinska zveza Avstrije (Kommunistischer Jugend-Verband Österreichs) dodelila v Gradec, da bi se v španski državljanski vojni boril proti prodirajočim okupatorjem Nemčiji, Italiji in proti Francu za neodvisnost, demokracijo in svobodo.«⁴⁴ Puntschart je potoval prek Švice, čez »zeleno mejo« je

³³ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 77.

³⁴ Prav tam, str. 135.

³⁵ Prav tam, str. 115.

³⁶ Prav tam, str. 18sl.

³⁷ Prav tam, str. 204sl. - DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Ferdinand Selinger. Življenjepis Selinger, 9. 12. 1946.

³⁸ Amt der Kärntner Landesregierung. Kriegsgefangenen- und Heimkehrerbetreuung. Poročila o aktivnostih in poimenski primeri od 1. 6. 1951. Finančna pomoč povratnikom (splošno). Zadeva: Josef Orlitsch (dalje AKL. Dokumenti Josef Orlitsch), predvsem z dne 13. 6. 1955.

³⁹ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 226.

⁴⁰ Prav tam, str. 122.

⁴¹ Prav tam, str. 144, 188. - DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Johann Kunej. Pisarna predsednika vlade, 27. 3. 1937. Poročilo koroške varnostne direkcije o potovanju Kuneja idr. v Španijo. Oblasti so španskemu borcu prišle na sled, ko so prestregle njegovo kartico s pozdravi iz Valencie.

⁴² Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 101.

⁴³ Prav tam, str. 122, 135.

⁴⁴ Puntschart, Die Heimat ist weit, str. 19.

vstopil v Francijo, kjer je v Perpignanu naredil krajši postanek. »Tam smo bili v starem gradu, spali smo v dvoranah, kajti bilo nas je že nekaj tisoč; tam je že mrgolelo /.../. Kar naprej, kadar si se obrnil, si srečal znanca. Naslednji dan smo se z avtobusom peljali čez Pireneje.«⁴⁵ O svojih prvih vtisih po prihodu v Španijo je Puntschart zapisal: »V Barceloni smo šli po Ramblasu - ne: korakali smo mimo - vsi mednarodni, ki smo bili tam, vsi še v civilu, in tam je stala katalonska vlada in nam mahala, tudi veliko ljudi je bilo poleg. To je bilo navdušenje, ki si ga človek sploh ne more več predstavljati. Vsi so bili navdušeni nad tem, da smo prišli!«⁴⁶ Alfred Rettenbacher se je kasneje o svoji poti v Španijo spominjal: »V Parizu sem se prijavil na uradu za rekrutacijo za mednarodne brigade, da bi se, po svojem takratnem mnenju kar čim bolj učinkovito boril proti fašizmu. Čez Carcassonne in čez Pireneje se je šlo ilegalno v Figueras in Katalonijo in po krajšem postanku čez Valencio in Albaceo v Madrid, pehotno središče za urjenje XI. brigade.«⁴⁷

Umiranje za Madrid

Večina Avstrijcev je pripadala XI. mednarodni brigadi. Ta je bila v dobršni meri sestavljena iz nemško govorečih prostovoljcev, kar je olajšalo medsebojno komunikacijo. V »enajstici« sta bili tudi skoraj dve tretjini Korošcev, natančneje 36, seveda pa so bili vojaki razdeljeni v različne bataljone.⁴⁸ V okviru XI. brigade je bil kot njen 4. bataljon leta 1937 formiran avstrijski bataljon »12. februar«; ustanovljen je bil v spomin na februarsko vstajo 1934. Ostali koroški španski prostovoljci so bili dodeljeni naslednjim brigadam: v XII. mednarodni brigadi se je kot edini Korošec boril Albert Fekonja,⁴⁹ pet koroških »interbrigadistov« je pripadalo XIII. brigadi, Ludwig Suppan se je boril v XI. in XIII. brigadi.⁵⁰ Za ostale Korošce manjkajo točni podatki. Hans Wolf je po vrnitvi v »nemški rajh« leta 1939 na zaslišanju gestapa navedel, da je v Španiji pripadal kazenskemu bataljonu. Pri tem je lahko šlo za izgovor, ker je Wolf po demobilizaciji iz mednarodnih brigadah v jeseni 1938 zaprosil za vstopno dovoljenje za ZDA.⁵¹

Koroški španski borci so bili aktivni v več rodovih vojske. Pretežni del je »služil« kot pehota, štirje prostovoljci so bili dodeljeni topništvu, trije Korošci so bili tankisti oziroma protiletalski topničarji, en je bil inženerec.⁵² »Guerillerosem«, specialni enoti, sta pripadala Viktor Meinhart in Siegfried Ofner,⁵³ slednji je bil poleg tega angažiran tudi v smučarskem bataljonu v Sierra Guadarrami in pri oklepni enotah.⁵⁴ Josef Romano je pripadal štabni policijski postaji XI. brigade.⁵⁵ Dva španska prostovoljca s Koroške sta bila dejavna na področju uprave: Leopold Kristan je opravljal funkcijo šefa pošte XI. brigade, Ferdinand Selinger pa je bil po

⁴⁵ Prav tam, str. 20.

⁴⁶ Prav tam, str. 22.

⁴⁷ Tidl, Die Roten Studenten, str. 188.

⁴⁸ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 77isl.

⁴⁹ Prav tam, str. 84sl.

⁵⁰ Prav tam, str. 188, 218, 189.

⁵¹ Prav tam, str. 236. - DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Hans Wolf. Modra kartoteka.

⁵² Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 77isl.

⁵³ Prav tam, str. 162, 171.

⁵⁴ Prav tam, str. 171.

⁵⁵ Prav tam, str. 189sl.

poškodbi postavljen za blagajnika XIII. brigade v Albacetu.⁵⁶ Tam je bil tudi Heinrich Wigisser, pripadal je »Guardii Nacional Republicana«.⁵⁷

Emmerich Übleis je bil edini Korošec s politično funkcijo, bil je »politični delegat«. Kot študent kemije je delal tudi v vojaškem laboratoriju v Barceloni.⁵⁸ Najvišja stopnja v vojaški hierarhiji, ki so jo dosegli koroški španski borci, je bil čin poročnika. Ta častniški čin so imeli Leopold Kristan, Siegfried Ofner, Ferdinand Selinger in Ludwig Suppan.⁵⁹ Vsi štirje so imeli - kot je že opisano - vojaške kariere, ki so odstopale od karier glavnine koroških španskih borcev. Štirje Korošci, Hans Hubmann, Gustav Holzer, Josef Orlitsch in Sebastian Wrulich, so bili podoficirji v rangu seržanta.⁶⁰

Enote mednarodnih brigad, katerim so pripadali koroški španski prostovoljci, so delovale skupaj z enotami republikanske armade v samih žariščih državljanske vojne, v bojnih akcijah. Od novembra 1936 do februarja 1937 so branile špansko glavno mesto pred četami nacionalistov, od februarja do julija 1937 pa so sodelovale v bitkah za Jaramo in Guadalajaro. V okviru svojih brigad so bili Korošci od avgusta 1937 do februarja 1938 na številnih bojiščih na področju Zaragoze. Od aprila do julija 1938 so sodelovali v obrambnih bojih na vzhodni fronti. Poleti 1938 so se Korošci udeležili krvave bitke za Ebro. Ta poskus republikancev, s katerim so z zadnjimi vojaškimi naporji želeli preprečiti grozeč poraz, je bil neuspešen.⁶¹

Alfred Rettenbacher je bil v Španiji po krajšem šolanju prestavljen k pehoti v podoficirsko šolo. »Zaradi grozečega vojaškega položaja v delu Teruela sem bil vendarle poslan na fronto. Prišel sem v bataljon »12. februar« XI. brigade, ki se je moral po težkih bojih pri Gandesi umakniti čez Ebro. Republika je bila sedaj razpolovljena. Spomladi 1938 sem bil v različnih garnizijskih mestih v Kataloniji, kot v Montblanchu in Falsetu, kjer se je pripravljala nova ofenziva. Najprej je bila uspešna, potem pa je stagnirala.«⁶²

Od 61 koroških španskih prostovoljcev jih je 11 padlo v Španiji.⁶³ Kot prvi Korošec je 27. februarja 1937 umrl 27 letni Josef Pansy iz Ettendorfa.⁶⁴ Pansy je pripadal puškomitralješki četi 3. bataljona XI. mednarodne brigade. Po zaustavitvi Francovih čet pred Madridom v začetku leta 1937 je bila brigada poslana na oddih v Murcio v severovzhodno Španijo. Ko so nacionalistične enote v začetku februarja ob reki Jarama južno od glavnega mesta ponovno napadle, so bili »internacionalisti« nemudoma premeščeni na fronto. Žarišče bojev je bilo pri naselju Morata de Tajuña zahodno od Jarame, kjer je Josef Pansy izgubil življenje skupaj z vrsto drugih pripadnikov brigade. Kvalificirani soboslikar je le malo pred tem s štajerskim tovarišem in sokrajanom iz Niklasdorfa pri Leobnu prek Francije prišel

⁵⁶ Prav tam, str. 142, 204sl. - DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Ferdinand Selinger. Življenjepis Selinger, 9. 12. 1946.

⁵⁷ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 233.

⁵⁸ Prav tam, str. 226.

⁵⁹ Prav tam, str. 142, 171, 218.

⁶⁰ Prav tam, str. 119, 171sl., 237. - DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Hans Hubmann; osebni dosje Ferdinand Selinger. Življenjepis Selinger, 9. 12. 1946.

⁶¹ Die Völker an der Seite der Spanischen Republik 1936-1939. Moskau 1975 (dalje Die Völker an der Seite der Spanischen Republik), str. 17sl.

⁶² Tidl, Die Roten Studenten, str. 188.

⁶³ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 84sl., 91, 137, 173, 185, 200sl., 217, 221, 226.

⁶⁴ Prav tam, str. 173.

v Španijo.⁶⁵ Najprej je bil socialdemokrat, kasneje se je pridružil komunistom. Zaradi udeležbe v februarški vstaji na Štajerskem je Pansy krajši čas preživel v zaporu. Nato je bil daljši čas brezposeln, kar je verjetno še okrepilo njegovo odločitev, da gre v Španijo.⁶⁶

Bitka pri Jarami pa je terjala še eno smrtno žrtev s Koroške: iz St. Stefana v Labotski dolini izvirajoči Franz Tatschl, kasneje živeč v Völkendorfu pri Beljaku, je bil ranjen in je za težkimi poškodbami hrbtenice umrl v bolnišnici v Murcii. Nekdanji trgovski nameščenec je bil star komaj 22 let. Tatschl je bil aktiven pri beljaškem komunističnem podmladku in je moral zaradi tega leta 1936 za šest mesecev v ječo. Na prehodu 1936/1937 je šel v Španijo, kjer je bil uvrščen v 3. bataljon XI. mednarodne brigade.⁶⁷

V žarišču španske državljanske vojne zahodno od Madrida⁶⁸ so umrli številni avstrijski »interbrigadisti«, s Koroške pa naslednji: tesar Clement Strauss iz Trdnje vasi (Hörtendorf), pleskarski pomočnik Johann Kuess iz Limmersdorfa in ključavničar Heinrich Riederer, rojen v Studencu pri Ljubljani, kasneje službujoč kot občinski nameščenec v Landskronu. Vsi trije so življenje izgubili v tritedenski bitki za Brunete julija 1937. Strauss in Kuess sta umrla kot pripadnika 2. bataljona XI. mednarodne brigade. Strauss je s svojim bratom Josefom prišel v Španijo, da bi preživel vojno in koncentracijsko taborišče. Oba sta bila zaradi ilegalnega političnega delovanja v Celovcu uradno preganjana. Clement Strauss je bil star 36 let, Johann Kuess pa je bil v 34 letu starosti.⁶⁹ Ključavničar Heinrich Riederer, rojen v Studencu pri Ljubljani, je umrl kot vojak XIII. mednarodne brigade. Riederer, ki je svoje delovno mesto občinskega nameščena v Landskronu izgubil zaradi dogodkov iz februarja 1934 in je prišel v Španijo februarja 1937, je padel kmalu po 29. rojstnem dnevu.⁷⁰

Avgusta 1937 so republikanske enote začele ofenzivo v smeri Zaragoze. Mednarodne brigade, med njimi tudi »enajstica« so s 25. na 26. avgust zavzele ob reki Ebro ležeče mesto Quinto. V težkih bojih so padli številni avstrijski španski prostovoljci, med njimi dva Korošca: Wilhelm Körbler iz Zgornjih Borovelj (Oberverlach) in Josef Frühauf iz Oberamlacha. Stara sta bila 25 oziroma 26 let.⁷¹ Okoliščine smrti Frühaufa, ki je bil na seznamu mrtvih vojakov XI. mednarodne brigade, niso znane, usoda gradbenega delavca Körblerja iz Celovca pa je bila mnoga leta negotova. Poizvedovanje njegovih svojcev prek Mednarodnega Rdečega križa

⁶⁵ Prav tam, str. 22, 173. - DÖW (Spanienarchiv), Dosje Josef Pansy. Ime Pansys je na seznamu padlih Avstrijcev z dne 26. 8. 1937 na 54. mestu. O svoji poti v Španijo kot tudi o bivanju v Murcii je poročal v pismih, ki jih je pošiljal v domovino in so padla v roke avstrijskih oblasti.

⁶⁶ DÖW (Spanienarchiv). Dosje Josef Pansy. Poročilo direktorja za varnost Zveze za deželo Štajersko pri uradu zveznega kanclerja, generalna direkcija za javno varnost, 27. maj 1937.

⁶⁷ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 221. - DÖW (Spanienarchiv). Poročilo Fritza Weissa, ki je v bolnišnici v Murcii obiskal Tatschla, preden je ta podlegel poškodbam.

⁶⁸ O bitki za Brunete gl.: Antony Beevor, Der Spanische Bürgerkrieg. München 2006, str. 349isl.

⁶⁹ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 23, 144, 217. - DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Clement Strauss. V dosjeju je z navedbo, »njegov brat je bil ranjen na južni fronti in je za posledicami poškodbe tudi umrl«, posredno omenjen tudi Josef Strauss. (Zaznamek Hans Landauer). - Osebni dosje Johann Kuess. Seznam padlih z dne 26. 8. 1937. Razglasitev za mrtvega z dne 5. 11. 1953.

⁷⁰ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 188.

⁷¹ Prav tam, str. 91, 137. Podatek o letu smrti - (pomlad) 1938 -, naveden v leksikonu, je napačen, saj je bila bitka pri Quintu leta 1937.

v Ženevi in na Institutu für Kriegsfolgenforschung v Gradcu so bila neuspešna, tudi zato ker je bil komunist Körbler domnevno v Sovjetski zvezi. Šele leta 1998 je bilo potrjeno, da je Körbler kot pripadnik mednarodnih brigad padel pri Quintu.⁷² Dne 24. novembra 1937 je v bolnišnici v Cambrilsu umrl mizar Michael Obiltschnig, po rodu iz Borovelj (Ferlach). 23-letnik je pripadal XI. brigadi. Točen vzrok njegove smrti ni znan.⁷³

Na Jesenicah rojeni Josef Schönsleben, kasneje bivajoč v Podkloštru (Arnoldstein), je padel februarja 1938 kot vojak mitralješke čete. Podrobnejše okoliščine smrti 22-letnika niso znane. Izučeni frizer je skupaj s sokrajanom Clementom Schaschlom, ki je leta 1945 padel kot koroški partizan,⁷⁴ v Španijo prišel na prehodu 1937/1938.⁷⁵ V Avstriji je Schönsleben eno leto služil pri gorskih lovcih, v Španiji pa je pripadal 4. bataljonu XI. mednarodne brigade. Veljal je za »dobrega vojaka«.⁷⁶

14. aprila 1938 je kot pripadnik XI. mednarodne brigade padel celovški mizar Albert Fekonja. Podrobne okoliščine njegove smrti niso znane.⁷⁷ Domnevno je umrl v obrambnih bojih na vzhodni fronti, v katerih je bila v tem času na območju Candesa in Mora la Nueva udeležena njegova enota.⁷⁸ Fekonja je pred odhodom iz domovine v Španijo konec leta 1936 živel v Weizu in je bil član KPÖ. Ko se je podal na pot, je bil star 40 let, doma je pustil družino s petimi otroki.⁷⁹ V Schönwegu rojeni drvar Engelbert Ratzler je bil od avgusta 1938 pogrešan v Gandesi. Po vsej verjetnosti je 27-letnik padel v boju. Na območju Gandese je namreč v tem času divjala večtedenska krvava bitka za Ebro, v kateri so življenja izgubili številni »interbrigadisti«.⁸⁰ Engelbert Ratzler je oktobra 1937 v Španijo prišel s svojim bratom Johann-Baptistom, ki se je leta 1945 vrnil na Koroško. Brata sta bila v začetku leta 1935 zaradi delovanja za ilegalno KPÖ »postavljena« pred okrožno sodišče Volšperk (Wolfsberg).⁸¹

Konec septembra 1938 je vlada španske republike enote mednarodnih brigad nenadoma umaknila s fronte. S tem so očitno želeli doseči, da bi se umaknile tudi nemške in italijanske pomožne enote nacionalistov. Po poslovilni paradi v Barceloni in registraciji pri komisiji Društva narodov so se »internacionalisti« iz demokracijskih držav vrnili v domovino. Položaj Avstrijcev pa je bil izjemno težak - njihova domovina je prenehala obstajati in je bila po »priključitvi« leta 1938 del nemške države, zato so mnogi zaprosili za azil v Severni in Južni Ameriki, Skandinaviji itd.⁸² Takole je napisal Korošec Johann Spielbichler norveški vladi: »Domovino sem zapustil, da bi pomagal Špancem v njihovih bojih proti fašističnim okupatorjem in da bi se boril za svobodo in demokracijo. Sedaj moramo mednarodni prostovoljci zapustiti Španijo. Ker nikakor ne morem nazaj v domovino, bi

⁷² DÖW (Spanienarchiv). Dosje Wilhelm Körbler. Posebej gl. pismo Hansa Landauerja Johanni Körbler, sestri Wilhelma Körblerja z dne 18. 3. 1998.

⁷³ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 171.

⁷⁴ Gl. spodaj.

⁷⁵ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 200sl.

⁷⁶ DÖW (Spanienarchiv). Dosje Josef Schönsleben.

⁷⁷ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 84sl.

⁷⁸ Die Völker an der Seite der Spanischen Republik, str. 17.

⁷⁹ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 84sl.

⁸⁰ Prav tam, str. 29sl., 185.

⁸¹ Prav tam, str. 185.

⁸² Prav tam, str. 30sl.

šel rad v demokratično Norveško.«⁸³ Vendar pisma s prošnjami po dodelitvi vstopnega in delovnega dovoljenja večinoma niso več prišla v roke naslovnikov, saj je bil zaradi napredovanja Francovih enot poštni promet prekinjen.

26. januarja 1939 je padla Barcelona, dva tedna kasneje so se končali boji v Kataloniji. Francija je za poražene enote republike in pripadnike mednarodnih brigad svoje meje odprla šele 5. februarja 1939. Begunce so sprva namestili v ujetniška taborišča Saint-Cyprien, Argelès-sur-mer, Barcarès in druga. Sredi aprila pa so bili mednarodni prostovoljci premeščeni v novo urejeno internacijsko taborišče Gurs na obronke zahodnih Pirenejev. Konec marca 1939 so nacionalisti zasedli Madrid; z zmago Franca se je končala španska državljanska vojna.⁸⁴

Boji so končani

Medtem ko je bila večina koroških španskih prostovoljcev po končani državljanski vojni skupaj s španskimi borci iz drugih dežel internirana v južnofrancoska ujetniška taborišča, se je Ferdinand Kalin odločil za vstop v francosko tujsko legijo.⁸⁵ Johann Hebein je imel redko srečo, da je lahko iz taborišča odpotoval v tujino, in sicer na nevtralnno Švedsko, kjer je dočakal konec vojne.⁸⁶ Simon Kompein je uspel pobegniti v Švico.⁸⁷ Štirim Korošcem je uspelo odpotovati v Sovjetsko zvezo: Franzu Durchschlagu, Mathiasu Hirnu, Paulu Türku in Emmerichu Übleisu.⁸⁸ Študent kemije Übleis iz Kozlič (Gösseling) je leta 1939 iz francoske internacije prišel v Himko pri Moskvi. Leta 1942 je, star 30 let, umrl pri preizkusu razstreliva, namenjenega za partizanski boj proti nemški armadi.⁸⁹

Poleg Sovjetske zveze je bila ena redkih držav, ki so bile pripravljene sprejeti avstrijske španske borce, Velika Britanija, pri čemer je moral jamstvo za osebo, ki je želela vstopiti v državo, prevzeti britanski državljan. Izmed koroških španskih borcev je to možnost izkoristil edino Stefan Zlatinger. V Angliji se je vključil v »Free Austrian Movement«, delal je v britanski vojni industriji. Zlatinger je umrl avgusta 1945 v Leedsu. Njegovo usodo je v noveli »Die drei Kühe« opisal Egon Erwin Kisch.⁹⁰ Izjemna usoda je po vrnitvi v Avstrijo leta 1939 doletela Aloisa Trinkerja. Ni bil priprt, pač pa prisilno dodeljen na delo v industriji in leta 1941 mobiliziran v nemško vojsko. Trinker je bil poslan v Severno Afriko, kjer je dočakal konec vojne.⁹¹

Adam Puntschart se je konca državljanske vojne in taborišča spominjal takole: »9. januarja 1939 sem se moral zateči v Francijo in sem bil sprva interniran v St. Cyprienu pri Perpignanu. Potnih listov nismo več imeli, vzeli so nam jih že v

⁸³ DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Johann Spielbichler. Pismo z dne 19. 12. 1938.

⁸⁴ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 30sl.

⁸⁵ Prav tam, str. 129.

⁸⁶ Prav tam, str. 110.

⁸⁷ Prav tam, str. 135.

⁸⁸ Prav tam, str. 77, 115, 226.

⁸⁹ Prav tam, str. 226. - Gl. tudi: Peter Goller, Gerhard Oberkofler: Emmerich Übleis (1912-1942) : kommunistischer Student der Universität Innsbruck - Antifaschist - Spanienkämpfer - Sowjetpartisan. Innsbruck 2000.

⁹⁰ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 44, 241sl. Protagonist Kischeve novele »Die drei Kühe : Interview mit einem Bauern«, ki je izšla v Madridu leta 1938, je tirolski španski borec Max Bair. Kmet iz kraja Matrei am Brenner je, da je lahko plačal potovanje v Španijo, prodal svoje tri krave.

⁹¹ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 225.

Španiji, imeli smo le nekakšne izkaznice. Francozi nam niso dali ničesar, rekli so le: Hočete v tujsko legijo? Ali hočete domov? 7. maja 1939 sem bil interniran v koncentracijsko taborišče Camp de Gurs. Francozi o nas niso hoteli nič vedeti. Ni bilo nobene mednarodne solidarnosti. Le s Švedske so pošiljali paketke.«⁹²

Po zmagi nemške vojske nad Francijo je bilo septembra 1940 vodilnim službam državne policije naročeno, naj aretirajo vse nekdanje »rdeče španske borce« in jih za trajanje vojne pošljejo v »preventivni pripor«.⁹³ V okviru te akcije je bilo spomladi leta 1941 v nemška koncentracijska taborišča ali v gestapovske ječe pripeljanih tudi 27 koroških španskih borcev. Ti so bili: Gustav Holzer, Hans Hubmann, Philipp Jost, Ferdinand Kalin, Hans Koroschitz, Leopold Kristan, Johann Kunej, Ludwig Madrian, Siegfried Ofner, Josef Pleschberger, Franz Primus, Adam Puntschart, Johann-Baptist Ratzer, Alfred Rettenbacher, Josef Romano, Ferdinand Selinger, Josef Skala, Josef Strauss, Jakob Strauß, Ludwig Suppan, Max Suppanz, Herbert Töffler, Josef Wedam, Heinrich Wigisser, Sebastian Wrulich, Josef Wuggenig in Gottfried Wuttej. Večina je bila poslana v koncentracijsko taborišče Dachau, nekaj pa v taborišča Buchenwald, Sachsenhausen, Majdanek, Mauthausen, Gießen, Auschwitz in druga.⁹⁴ Mizar Ludwig Suppan je bil zaprt v štirih koncentracijskih taboriščih, od tega v dveh »taboriščih smrti«, v Auschwitzu in Majdaneku.⁹⁵ Za nekdanje »interbrigadiste« je bil značilen rdeči trikotnik na jetniškem jopiču.⁹⁶ Adam Puntschart je v svojih spominih o prihodu v koncentracijsko taborišče Dachau zapisal: »Vprašali so nas po vzroku prijetja: »Zakaj ste tu?« - »Zakaj ste tu?« - vsakega so vprašali. In ko sem odgovoril »... kot španski borec ...«, se je glasilo: »Vi, skrunitelji nun«. Kot »politični preventivni pripornik« sem prejel rdeči trikotnik in jetniško številko 24313. Potem so nam ostrigli lase.«⁹⁷ Na splošno so z bivšimi španskimi borci v nemških koncentracijskih taboriščih slabo ravnali in jih v primerjavi s kriminalnimi zaporniki postavljali v slabši položaj. Beljačan Josef Pleschberger je edini koroški španski borec, ki ni preživel koncentracijskega taborišča. Izučeni mizar je umrl 13. junija 1941 v koncentracijskem taborišču Dachau. Star je bil 23 let.⁹⁸ Ko je bil njegov oče obveščen o smrti sina, se je z bratom umrlega odpeljal v Dachau, kjer je bil opravljen kratek »pogrebni obred«. Predlog za postavitve imenske plošče Pleschbergerju v spomin, ki ga je leta 1949 podala KPÖ, v beljaškem občinskem svetu ni dobil večine.⁹⁹

Še nekaj besed o usodah ostalih taboriščnikov. Dva Korošca sta bila iz koncentracijskega taborišča vpoklicana v nemško vojsko; februarja 1945 je moral na fronto Ferdinand Selinger, ki je bil pred tem zaprt v Dachau. Konec marca je dezertiral in prišel v ameriško vojno ujetništvo.¹⁰⁰ Josef Wuggenig, taboriščnik iz Auschwitza, je bil dodeljen enoti Dirlwanger. Le redki taboriščniki, ki so bili »ob-

⁹² Puntschart, Die Heimat ist weit, str. 58.

⁹³ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 38.

⁹⁴ Prav tam, str. 119, 122, 127, 129, 137, 142, 144, 156, 171, 180, 182sl., 185, 188isl., 204, 207, 217isl., 223, 231, 233, 237sl.

⁹⁵ Prav tam, str. 218.

⁹⁶ DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Adam Puntschart.

⁹⁷ Puntschart, Die Heimat ist weit, str. 85.

⁹⁸ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 180.

⁹⁹ DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Josef Pleschberger. - Hans Haider: *Erinnern an die Opfer der nationalsozialistischen Gewalt : die Dokumentation der 64 Namen für das Denkmal*. Villach 1999.

¹⁰⁰ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 204. - DÖW (Spanienarchiv). Življenjepis Ferdinand Selinger, 9. 12. 1946.

sojeni« na to zloglasno kazensko skupino, so preživeli, Wuggenig je bil med njimi.¹⁰¹ Sebastian Wrulich iz Kožentavre (Kirschentheuer) se je vključil v taboriščni komite, ki je bil osnovan po osvoboditvi koncentracijskega taborišča Dachau. Komiteju so pripadali zastopniki ÖVP (med njimi kasnejši zvezni kancler Alfons Gorbach), komunistov (med njimi kasnejši predsednik koroške KPÖ Josef Tschofenig) in pa predstavniki socialdemokratov z Wrulichom in njegovimi soimišljeniki.¹⁰²

Beg iz nemških koncentracijskih taborišč je uspel štirim koroškim španskim prostovoljcem. Adam Puntschart je pobegnil skupaj z ukrajinskim zapornikom 22. marca 1945 iz dachauskega zunanega taborišča Überlingen, ki se je nahajalo v bližini Švice in v katerem so med drugim izdelovali t. i. povračilno orožje (V-Waffen). Zapornika sta se iz predora rešila tako, da sta se skrila v tovornem vagonu. Na nenavaden način sta se Avstrijec in Ukrajinec prebila do meje in po več kot štirih dneh prispela v odrešilni Schaffhausen. Junija 1945 se je Puntschart lahko vrnil domov.¹⁰³ Franz Primus iz Zellacha je maja 1944 pobegnil s sojetnikom iz zunanega taborišča Berlin-Lichterfelde, ki je spadal pod koncentracijsko taborišče Sachsenhausen. Jetnika sta nepazljivost stražarja izkoristila za skok iz vozečega tramvaja, pred tem pa sta svoje jetniške obleke zamenjala za kombinazona. Primus se je skoraj leto dni skrival na različnih krajih v Berlinu. Po osvoboditvi je bil šef policije okrožja Niederbarnim v Bernauu. Leta 1949 se je vrnil na Koroško.¹⁰⁴ Le nekaj dni pred koncem vojne sta v bližini Goslarja iz vagona skupaj z drugimi jetniki pobegnili koroška taboriščnika Herbert Töffler in Hans Koroschitz. Nekaj časa sta blodila po okoliških gozdovih, potem pa so ju prijela ameriške enote.¹⁰⁵

Begunci iz španske državljanske vojne so tvorili »pretežni del« oboroženih ilegalcev, ki so se borili proti nemškemu okupacijskemu režimu v jugozahodni Franciji.¹⁰⁶ Štirje izmed koroških španskih borcev so se priključili francoskemu odporu, saj so domnevali, da jim drugače grozi nevarnost koncentracijskega taborišča. Celovčan Hans Krainer je najprej poskušal pobegniti v Švico, a je bil ujet in zaprt. Kasneje je našel stik z odporištvom, pod ilegalnim imenom »Edgar« se je decembra 1943 priključil 2. bataljonu FFI, združenju vseh oboroženih enot odporištvu. Krainer je deloval v departmaju Lozère, po osvoboditvi 1944 je živel v Franciji.¹⁰⁷ Francoskemu odporištkemu gibanju se je pridružil tudi Josef Orlitsch, ki je pred tem delal kot rudar.¹⁰⁸ Tudi brata Felix in Johann Spielbichler iz Lendorfa pri Spittalu sta se priključila francoskemu odporištkemu gibanju, v vrstah katerega sta dočkala konec vojne.¹⁰⁹ Klement Schaschl, tovarniški delavec iz Št. Ruperta (St. Ruprecht) pri Celovcu, živeč v Podkloštru (Arnoldstein), je

¹⁰¹ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 237.

¹⁰² Prav tam, str. 237.

¹⁰³ DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Adam Puntschart. - Puntschart, Die Heimat ist weg, str. 137isl.

¹⁰⁴ Prav tam. Osebni dosje Franz Primus. Časopisni članek.

¹⁰⁵ Prav tam. Osebni dosje Herbert Töffler. Magistrat v Celovcu, Zapisnik z dne 20. 8. 1953.

¹⁰⁶ Eric Hobsbawm: Das Zeitalter der Extreme : Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. München 2009, str. 214.

¹⁰⁷ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 139.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 171sl. - DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Josef Orlitsch.

¹⁰⁹ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 210. - DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Felix Spielbichler. Pismo Josefa Skale Hansu Landauerju z dne 24. 4. 1987.

Španijo zapustil maja 1938. Po vrnitvi na Koroško se je pridružil partizanom. 29-letni Schaschl je bil v spopadu z gestapom v Schüttu pri Podkloštru (Arnoldstein) 21. aprila 1945 ustreljen.¹¹⁰

Ponoven začetek

Po koncu vojne maja 1945 so se koroški španski prostovoljci po različnih poteh vračali v domovino. Usoda, ki je doletela njihove švicarske sobojevnike - zaradi »vstopa v tuje vojaške službe« so bili po vrnitvi v domovino namreč obsojeni na zaporno kazen - je bila Avstrijcem prihranjena.¹¹¹ Štiriintrideset nekdanjih »interbrigadistov« si je po vrnitvi iz Španije v Avstriji uredilo novo življenje. Leta 1947 sta se iz Sovjetske zveze vrnila Franz Durchschlag in Paul Türk in se naselila v Celovcu oziroma v Beljaku.¹¹² Z vrnitvijo Franza Primusa leta 1949 so bili skoraj vsi spet doma.¹¹³ Večina nekdanjih španskih borcev se je naselila na Koroškem. Hans Koroschitz, Josef Romano in Josef Wuggenig so se preselili na Tirolsko,¹¹⁴ Leopold Kristan pa se je ustalil na Dunaju.¹¹⁵ Ferdinand Selinger je do konca leta 1946 živel na Koroškem, nato je bil zaposlen kot javni upravitelj Združenih usnjarskih tovarn na Dunaju (Vereinigten Lederfabriken). Kasneje je emigriral v Argentino, vendar se je leta 1979 ponovno vrnil na Koroško.¹¹⁶ Philipp Jost in Adam Puntschart sta se vrnila na Štajersko, kjer sta živela pred odhodom v Španijo.¹¹⁷ 53-letni Jost je umrl leta 1963 zaradi zmečanja kosti, posledice koncentracijskega taborišča.¹¹⁸ Nadvse razburkano usodo je doživel Josef Orlitsch, ki se je iz Španije vrnil kot zadnji koroški prostovoljec. Orlitsch je bil aktiven v koroškem »Abwehrkampf«, nato se je udeležil španske državljanske vojne kot »interbrigadist«. Kasneje se je priključil francoski armadi in je vstopil v vrste odporništva. Z oboroženimi enotami je šel v Španijo, da bi nadaljeval boj proti Francu. Potem ko so ga zajeli, so ga obsodili na dolgoletno zaporno kazen. »Zapornik iz Burgosa« se je v Celovec lahko vrnil šle konec leta 1955.¹¹⁹

O svojih prvih izkušnjah v povojnem času poroča Adam Puntschart: »Septembra 1945 sem se najprej peljal na Tirolsko. V Neustiftu v Stubaitalu naj bi se srečali nekdanji španski borci, ki so bili v koncentracijskem taborišču. O tem se je razvedelo in je bilo dobro organizirano tudi s strani Francozov. Nastanjeni smo bili v hotelu Speckbacher v ulici Maximilianstraße, kjer smo sprva živeli brezplačno. Sledile pa so tudi mnoge manj lepe stvari. Nekateri od naših ljudi so se

¹¹⁰ DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Klement Schaschl. - Prim.: *Erinnern an die Opfer der nationalsozialistischen Gewalt. - Den Gefallenen für die Freiheit*, Klagenfurt-Triest 1987, str. 203.

¹¹¹ Gl. tudi: Peter Huber, Ralph Hug: *Die Schweizer Spanienfreiwilligen*. Zürich 2009. Od 800 švicarskih španskih prostovoljcev jih je bilo 420 obsojenih. Šele 12. 4. 2009 je švicarski svet kantonov sodbe z zakonom razveljavil. Za večino je bila ta pozna rehabilitacija enostavno prepozna (prav tam, str. 11). Doživetja švicarskega španskega borca opisuje Ralph Hug: *St. Gallen-Moskau-Aragon : das Leben des Spanienkämpfers Walter Wagner*. Zürich 2007.

¹¹² Landauer, Hackl, *Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer*, str. 77, 226.

¹¹³ Prav tam, str. 182.

¹¹⁴ Prav tam, str. 137, 189sl., 237.

¹¹⁵ Prav tam, str. 142.

¹¹⁶ Prav tam, str. 204sl.

¹¹⁷ Prav tam, str. 127, 183.

¹¹⁸ DÖW (Spanienarchiv). Osebni dosje Philipp Jost.

¹¹⁹ Prav tam. Osebni dosje Josef Orlitsch. - Landauer, Hackl, *Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer*, str. 171sl.

»organizirali.« Tako so se maščevali nekdanjim nacistom. Po vojni se je pogosto govorilo, da taboriščniki nočejo nič delati. Nekateri so podlegli alkoholu in so zanemarili svoje življenje. Nekaj je bilo tudi hudodelcev. Mi vsi smo bili brez žena in že zaradi tega nismo imeli nobene opore. S 15. na 16. oktober sem se ponovno vrnil v Gradec. Od takrat, ko sem bil prvič zaprt, je minilo deset let in od zadnjega bivanja v Gradcu (konec leta 1940 oziroma v začetku leta 1941 je bil Puntschart v tamkajšnjem gestapovskem zaporu, op. av.) štiri leta in pol. Poleti 1945 sem bil star 31 let.«¹²⁰

Nekdanji španski prostovoljci so se znašli v različnih poklicnih panogah. Delali so kot tramvajski sprevodniki, občinski nameščenci, vratarji, železniški uslužbenci itd.¹²¹ Hans Hubmann je odprl trgovino z elektromaterialom v Beljaku, Franz Primus je v zakup vzel bencinsko črpalko v Zellachu, Josef Strauss je bil trgovec.¹²² Alfred Rettenbacher je bil srednješolski učitelj v Beljaku.¹²³ Vrsta nekdanjih koroških španskih prostovoljcev se je angažirala v politiki, največ v KPÖ. Gustav Holzer je bil okrajni vodja KPÖ v Št. Vidu ob Glini (St. Veit an der Glan), Josef Hebein, Johann-Baptist Ratzler in Ferdinand Selinger so delovali kot okrajni tajniki KPÖ v Št. Vidu ob Glini (St. Veit an der Glan), Volšperku (Wolfsbergu) in Beljaku.¹²⁴ Jakob Strauß je bil član beljaškega okrajnega vodstva KPÖ. Strauß in Herbert Töfflerl sta se angažirala v zvezi taboriščnikov, ki so jo usmerjali komunisti.¹²⁵ V navezavi s KPÖ sta si poklicno pot ustvarila Leopold Kristan in Josef Kompein: Kristan je delal kot vodja menze pri založbi Globus na Dunaju, Kompein je bil deželni tajnik avstrijsko-sovjetske družbe v Celovcu.¹²⁶ Beljačan Alois Trinker pa je bil funkcionar ÖGB.¹²⁷ Nekdanji španski borci so medsebojne stike sicer delno ohranjali, pretežno na privatni ravni, povezovala pa so jih tudi skupna politična prepričanja in aktivnosti. Imen njihovih v Španiji padlih koroških soborcev ne zasledimo na nobeni spominski plošči.

*Prevedla
Mojca Šorn*

Hellwig Valentin

CARINTHIAN VOLUNTEERS IN THE INTERNATIONAL BRIGADES
OF THE SPANISH CIVIL WAR 1936-1939

S u m m a r y

The struggle of the Carinthian volunteers at the Republican side in the Spanish Civil War (1936-1939) as well as their further destiny is a part of the history of the Carinthian workers' movement and anti-fascist resistance. 1400 Austrian men and women took part in the Spanish Civil War (1936-1939), of these 61 were from Carinthia, which is a significant percentage of the whole group. The members of the International Brigades from Carinthia, all men, were from all parts of the region, and almost all of them were members of the working class. They had various reasons for joining the International Brigades. Apart from the political and ideological motives the difficult economic and social situation in

¹²⁰ Puntschart, Die Heimat ist weg, str. 148.

¹²¹ Landauer, Hackl, Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer, str. 77isl.

¹²² Prav tam, str. 122, 182, 217.

¹²³ Prav tam, str. 188.

¹²⁴ Prav tam, str. 119, 110, 185, 204sl.

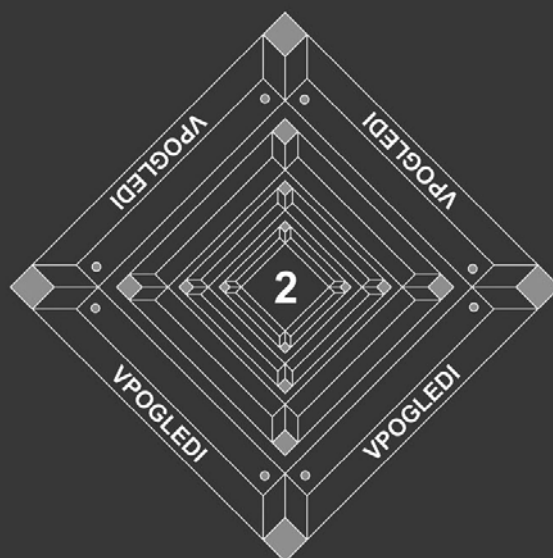
¹²⁵ Prav tam, str. 217sl., 223.

¹²⁶ Prav tam, str. 142, 135.

¹²⁷ Prav tam, str. 225.

Austria in the 1930s also played an important role. The possibilities for employment and sources of income were very scarce, especially for those who were politically active in the forbidden left-wing parties. The Carinthian Spanish volunteers were - just like those from the other parts of Austria - mostly members of the Communist Party of Austria (KPÖ), or they sympathised with this party. A minor percentage of them supported the Social Democrats. Most of the Carinthian members of the International Brigades travelled to the area of the Spanish Civil War from Austria, through Switzerland and France. Some of them travelled from Czechoslovakia or the Soviet Union. Most Carinthians were assigned to the XI International Brigade, where the majority of soldiers spoke German. The International Brigade units, in which the Carinthian Spanish volunteers fought, operated in the military actions at the very focal points of the Civil War. During their military career, seven Carinthians attained the rank of officers and non-commissioned officers. Eleven Carinthian volunteers were killed in Spain, or they died of related causes. Thus one in five Carinthian Spanish Volunteers lost their lives, which means that the percentage of the fallen Carinthian members of the International Brigades is comparable to the percentage of the fallen volunteers from the whole territory of Austria. After the Civil War most of the survivors were sent to the French prisoner-of-war camps. 27 former volunteers were later deported to the German concentration camps by the Gestapo, where another one of the Carinthian members of the International Brigades lost his life. After the end of the Spanish Civil War, four Carinthians joined the French resistance movement. Most of the former Carinthian Spanish Volunteers returned to Carinthia after 1945. They worked in various professions, and some of them went into politics, especially in the Communist Party of Austria. Josef Orlitsch returned to his homeland as the last of them: his return from the Spanish prison on Christmas 1955 once again made the public more aware of these volunteers' efforts in the Spanish Civil War.

SLOVENIJA – JUGOSLAVIJA,
KRIZE IN REFORME
1968/1988

Zbornik *Vpogledi*
Inštitut za novejšo zgodovino
384 strani
Cena 25,00 EUR